

„Proširenje ljubavi iznad želje“ je jedini ispravan put u indijskoj mistici, kao i u islamskom sufizmu, koji vodi do krajnjeg stanja ravnodušnosti i dosljedno do »utranuća nirvanom, fana u sufizmu«. U dainizmu mehaničkom pojmu materije odgovara biološki »biotički« pojam *karma* ili proizvod »djelatnosti«. Ta djelatnost – u – svijetu, *praxis*, »obljepuje« (*limpati*) životnu monadu (*divah*) *ljepilom* (*lepanam*) koje je izlučina strasti prijanjanja uz život – pravičnosti, odbojnosti i zablude života. Putem pročišćenja – a to je indijska definicija religije – stiče se *psihološko iskustvo čije bi dijalektičko poništenje* (prema shemi Toybeejeve erističke logike), neposrednim dosegom duhovnog probudjenja (*bodhi*), značilo psiho-fiziološki apsurd. Tako dugo dok oplemenjena ličnost Budnoga ostaje u stanju *biološke egzistencije*, njegova će pročišćenost ostati neminovno djelatna i očigledna kao trajno oslobodilačko zivanje i *rezidualni moralni supstrat* tako preobraženog biološkog života. Inače, da se zadovolji Toybeejeva »logička« pretpostavka, »takvo biće« (*tathagata*, epitet za Buddhu) bi moralo ili da biološki *eo ipso* spadne na vrlo nizak životinjski ili idiotski stepen i da tako očekuje smrt, ili da prema razumnijoj pretpostavci počinu samoubojstvo na licu mjesta, pod »stablom probudjenja«.

Nasuprot tome, Buddhini učenici koji su se približili takvim krajnjim dostignućima, izražavaju svoje psihičko stanje u tim časovima referencom:

»Ne veselim se životu, ne veselim se ni smrti. Iščekujem kraj svog roka razborito i strpljivo.«
Zato jer su se oslobodili iluzije i patnje, za *buddhe* je i samoubojstvo postalo iluzorno. Smisao njihova probudjenja još u vidljivoj egzistenciji (*dittba-dhamme*) zrači čistoću i uzor savršenstva. Taj ideal savršenstva »šutljivog mudraca« (*muni*), tipičan i za Lao-ceovu apsorpciju u skladu *tao-a*, privlače je pod kraj života, nakon posljednjih neuspjeha koji su konačno prouzrokovali i njegovu smrt, i Mahatmu Gandhija:

»Postoji i takvo stanje u životu gdje nekom čovjeku nije potrebno... da pripočeva svoje misli, a još manje da ih ispoljava u djelu. Misli djeluju same po sebi. Za takvog čovjeka može se reći da se u njegovoj prividnoj nedjelatnosti sastoji njegovo djelovanje... I ja težim za tim«. (Usp. *Ethos spoznaje*, str. 100)

2. U istom smislu kulturu mogu da shvatim jedino kao rezultantu *ethosom* uslovljenog spoznajnog procesa. U granicama transcendentnog, a ne psihološkog idealizma, humanistički odnos prema svijetu koji se subjektivno dokida životom – u – svijetu, u krajnjem uvidu se vrednosno *poništava*, a *ne uništava* svijet u njegovoj kategorijalnoj konstituciji. Problem *alter-ega* (koji za mene ni Husserl nije riješio na zadovoljavajući način) ostaje otvoren. U njega nije moguće, a ni potrebno, dalje zalaziti u ovom kontekstu.

U tim se granicama humanistički zaokret filozofije kulture može, ali ne mora, shvatiti i u akosmičkom smislu.

Pošto sam u *Ethosu spoznaje* pošao od pokušaja obnove Kantove filozofije, mogu ovdje sa stajališta filozofije kulture da se zadovoljim proširenjem tog transcendentalizma u Diltheyovoj koncepciji autonomne konstitucije kulturnih znanosti:

Diltheyeva je intencija da obnovi kritiku umovanja na osnovi »historijsko-filozofskog gledanja na svijet«. On pokušava da se približi »konstituciji univerzuma« polazeći od »povezanosti duhovnih i povijesnih činjenica«. – »Mogućnost općenito važeće interpretacije proizlazi iz prirode razumijevanja« i sporazumijevanja »interpretatora i autora kojeg interpretira«. Tako istraživač »povijesti ideja iz cjeline ljudskog razvoja« i onda kad ne nalazi konačne odgovore, nastoji ipak da s »uvjerljivim promišljanjem« pristupi pitanju o smislu ljudske egzistencije. – U sklopu nauka o kulturi, »religija, umjetnost i filozofija imaju svoj zajednički temeljni oblik u strukturi duševnog života.«⁴

III
Iskonsku zavisnost kulturnog stvaralaštva od meditativnog oplemenjivanja duha za mene je najljepše opisao Schopenhauer (u 68. *Svijeta kao volje i predodžbe*) u poglavlju gdje slijedećem citatu prethodi nekoliko stranica usporedbi indijskog i kršćanskog asketizma:

»Poznatu nam je da su ti časovi, kada se oslobodeni od mučnog pritiska volje osjetimo kao da

dva uzdaha lepog labuda snežana stanimirov

Kumulus
ogledalo je labuda
kakvog ni bellija
ne bi ubelela.

Al crni oblaci
potiskuju kumulus.
Orlovi
čudesne lude
klikću u visinama.

Duga mu dugi vrat
tu setnu graciju
ukrašava.

Uzdah
ote se nežnom stvoru.
Vesele pticurine
lešinari
koji vrebaju i kljuju
i najlepše oči.

Krupne suze
labude
oplemenjuju
zelenkastu vodu jezersku
i to su sami
biseri bez broja.

Potamneo prebledeo
ali i dalje mirno
pliva.
Tužan je mogao bi
umreti.

Suri pak orao
nikom ne zavidi.
Nebo ga voli
divljina štiti.

I drugi uzdah
ote se tom
živom blagu jezerskom.

se izdizemo iz teške zemaljske atmosfere, doživljaj najvećeg blaženstva koje možemo doživjeti. Iz toga možemo zaključiti kako blažen mora biti život čovjeka čije htijenje nije ušutkano tak za nekoliko trenutaka, kao u užitku ljepote, nego zauvijek, potpuno utrnuto, izuzev posljednji odbijesak iskre koja održava tijelo i gasi se s njim. Takav čovjek koji je nakon mnogih gorkih borbi sa svojom vlastitom prirodom konačno potpuno pobijedio, ostaje tada još samo spoznajno biće kao nezamagljeno ogledalo svijeta. Ništa ga više ne može rastužiti ni uzbuditi... jer je presjekao sve tisuće niti volje koje nas vezuju za svijet, a koje nas kao požuda, strah, zavist i bijes naviče na sve strane kroz stalnu patnju. On se tada smireno osvrće s podsmjehom na fantazmagoriju ovoga svijeta... »

»Osvrt s podsmjehom« koji još nose likovi Buddhe u aksijalnom razdoblju antičke kulture, mnogo je starija karakteristika umjetnosti ranijih milenija visoko razvijenih arhajskih kultura svijeta. Pod arijskim utjecajima kasnije kulture u Indiji izmijenio se jedino, ali ne u potpunosti, tipični položaj tijela u meditaciji, ali ne i njegova muskulatura zaobljena unutarnjom snagom životnog daha (pranah), čije lagano kruženje izražava tu oblinu i u blagom osmijehu zanosa bića koje ponire u kontemplativnom zadubljenu. Te arhajske statue duhovnih introvertnih »pobjednika« (dinova, daina), kako ih obilježava i Schopenhauer u navedenom odlomku, nalazimo u istovrsnom obliku skulpture na svim područjima univerzalne kulture arhajskih milenija. Iz dubine do koje su do danas dosegla arheološka istraživanja, ta kulturna cjelina zrači iz mezopotamskih žarišta u indo-iransko područje, a kroz Arabiju u Egipat u razdoblju ranih dinastija, gdje svjedočanstva istovrsna sa sumerskim redovno nalazimo po nekoliko stoljeća, a i do hiljadu godina kasnije. Odatle, a i hetitskim putem kroz Malu Aziju, ista se arhajska kultura proširuje do obala Sredozemnog mora, do Krete. Iz helenske baštine ulazi ta ar-

hajska skulptura i u povijest evropske umjetnosti, gdje još i danas ostaje nedovoljno razjašnjeno pitanje: Zašto se smiješe ti misteriozni dinovi? – pitanje o »osmehu velike čistine.«

Prema mojem znanju i iskustvu iz posrednog studija na indo-arapskom području iste arhajske kulture predakisjalnih milenija, a i iz neposrednog doživljaja još žive šajnske tradicije u Indiji, *tipični stav meditacije* koji izražavaju sve specifične sakralne figure – arapske, sumerske, indijske, egipatske i rane helenske – naziva se u dainskoj Indiji *utsargah*, a primjenjuje se još i danas. I sam ga ponekad primjenjujem mjesto sjedećeg položaja, *asanam*. Ko želi da bolje razumije estetski smisao te veličanstvene umjetnosti, može pokušati i eksperimentalnu provjeru uživljavanjem u taj stav.

Riječ *utsargah* prema sanskritskom rječniku za indijske studente (Apte), znači: suspension, giving away, pouring out, dropping down, letting loose, neke vrste relaksacije uz bitno obilježje da je za daine (karmička) »materija« prljava izlučina koja »obljepuje« (*limpati*) duhovnu monadu života (*divah*) koju treba pročitisti. *Utsargah* je prvobitni stav tijela u meditaciji, vjerovatno stariji u svjetskoj tradiciji od sjedenja skrštenih nogu. Za daine, taj je stav tijela sam za sebe pokora za ispaštanje grijeha, u kojem treba izdržati vrijeme proporcionalno prekršaju discipline. Prema vlastitom doživljaju i promatranju, stekao sam utisak da taj stav dovodi do usklađenosti duha u laganom spontanom pokretu tijela s lijeva na desno, simbolički oko osovine planetarnog kruženja Zemlje oko aksijalnog stupa Meru (legendarne osovine Himalaya). Tipičan je i fiziološki osjećaj rashlađenja glave, koji opisuje i J. H. Schultz u »autogenom treningu« na višim meditativnim stepenima kao predodžbu nekih opažanja o Fudžijama. Vidio sam i u dainskim hramovima kako vjernici u tom stavu recituju – svaki za sebe – mantre pred statuama tirthankara (»vodica preko rijeke«). O praktičnoj i estetskoj primjeni simbola valjka kao osovine svijeta kod Tibetanaca, počevši od molitvenog mlina mogu se pisati knjige, a i ja bih mogao dodati po koju anegdodu iz veselog i vedrog života među tim gorštacima.

U jonsku kulturu Male Azije donio je Ananksi-mandar, vjerovatno sa puta u Babilon, tu prastaru kosmološku predodžbu da svijet ima oblik oblog stupa određenih dimenzija i da se Sunce i zvijezde, kad izlaze i zalaze, kreću oko te svjetske osi. Ta je kosmografija zajednička svim indijskim sistemima, a najdetaljniji matematski opis i formulaciju mjera i razmjera tog sistema nalazimo u dainskoj kosmologiji.¹ Vrijedno je podsjetiti čitaoca da su najstariji dokumenti egipatske matematike blizu 1000 godina mlađi od sumerskih (50.000 tablica iskopanih u Nipuru), uz pretpostavku da datiraju iz 5. vijeka p.n.e. U indijskim dainskim dokumentima osovinu svijeta je izdjelana u liku čovjeka. Ta predodžba nije strana ni drugim sistemima, osobito onima za koje se pretpostavlja da su predarijskog porijekla kao sistem *samkhyah*, čiji naziv obilježava matematsku strukturu nabravanja i izračunavanja, analogan Pitagorinu, samo bolje razrađen i sačuvan, a i na njemu zasnovan sistem *yogah*. Time je potvrđen i humanistički smjer arhajskog pitagorizma u Indiji, a i na cijelom indo-arajskom području čija se jedinstvena kultura u *predarijskim milenijima* temeljila na načelu vjere u *ahimsu* nenasilje kao vrhovni zakon. Ne ulazeći u arheološke aspekte tog snažno izraženog kriterija, želim ovdje zaključeno upozoriti jedino na činjenicu da se u ovim razmjerima opisana *univerzalna kultura starog Istoka osniva na svjedočanstvima o odustajanju od nasilja*.

Bilješke

¹Usp. članak D. Pajina, »Učenje o velikoj čistini« u »Poljima« 1983, str. 297 – 303.

²Usp. članak »Put meditativnog zadubljenja u sifizmu i u buddhizmu«: S. Veljačić – Akpinar i Č. Veljačić u »Kulturama Istoka«.

³Usp. u mojoj knjizi »Pjesme prosjaka i prosjakinja« (Sarajevo, Logos, 1977) str. 180.

⁴W. Dilthey, »Gesammelte Schriften« V. Band. 2. izd. 1957. str. XLII i q. 378 i d.

⁵Usp. u članku D. Pajina navedenom u bilj. 1. pogl. »Čistina u skulpturi i slikarstvu«.

⁶Podatke o tome v. u »Razmedima« I. pogl. »Arhajska matematika u dainizmu« str. 170.

⁷Više o tome v. u članku S. Veljačić – Akpinar, »Predislamska kultura Arabije« u »Poljima« br. 266/1981. i u prikazu naših predavanja »Non-violence in Buddhism and in ancient Arabia« – Bhikkhu Nanajivko – Snežana Veljačić – Akpinar, Centre for Middle Eastern Studies Newsletter, University of California, Berkeley, 26. april 1984. Engleski tekst prvog predavanja objavljen je u cjelini u reviji »The Buddhist« – Vesak Annual 1984 – u Colombu, a hrvatski prijevod je najavljen u Zagrebu.